

Recenzje

Zeszyty Naukowe KUL 62 (2019), nr 4 (248)

DOI: 10.31743/zn.2019.62.4.08

MARIUSZ KONIECZNY

Rec.: Janusz Mariański, *Godność ludzka – wartość ocalona?*
Studium socjopedagogiczne, Instytut Wydawniczy, Płock 2017, ss. 202.

W We współczesności, podlegającej gwałtownym przemianom polityczno-gospodarczym, dostrzegamy różnorodność orientacji wartościujących, wzorów osobowościowych oraz światopoglądów. Radykalne rozróżnienie sfery indywidualnej i społecznej religijności doprowadziło do zmarginalizowania znaczenia samego człowieka w wymiarze społecznym ludzkiego życia. Przeżywana modernizacja związana z globalizacją, mobilnością społeczeństw i ludzkiej myśli, ze wzrastającym poziomem wykształcenia oraz szerszym dostępem do środków masowego przekazu dla niektórych socjologów staje się podstawą do twierdzenia, że następuje osłabienie, a nawet kryzys dotyczący także godności człowieka. Z socjologicznego punktu widzenia należy podkreślić, że osoba ludzka jako indywidualium oraz społeczeństwo znajdują się w ciągłej interakcji. Rzeczywistości odbierane przez społeczeństwo posiadają swoje konkretne odbicie w spojrzeniu na ludzką godność i odwrotnie – to, co dzieje się z wartościami indywidualnie zaakceptowanymi, wpływa na kondycję społeczeństwa.

W ponowoczesnym świecie większego znaczenia nabierają wartości przeżyciowe, przyjemnościowe i postmaterialistyczne. Ludzie nie odczuwają potrzeby stabilności, są zorientowani na krótkotrwałe doznania, coraz częściej orientują się jedynie na kolekcjonowanie wydarzeń i interakcji. Takie postawy przyczyniają się także do kształtowania norm i wartości, które często powstają na drodze odchodzenia od ustalonego, tradycyjnego kanonu aksjologiczno-normatywnego. Z badań socjologicznych, także polskiego społeczeństwa, wyłania się pesymistyczny obraz człowieka, które hołduje hedonizmowi i pragmatyzmowi o orientacji konsumpcjonistycznej, ujawniającego brak zainteresowań politycznych, skłonność do przemocy i postawy egoistyczne. Zmiany w postawach i zachowaniach moralnych oscylują między absolutyzmem i rygoryzmem moralnym a tendencjami cechującymi się utylitaryzmem, permissywizmem i relatywizmem moralnym, gdzie akcentuje się prawa jednostki do autonomii, niezależności i dążeń w celu osiągnięcia indywidualnego szczęścia.

Dostrzegane współcześnie tendencje sprzyjają zatracaniu poczucia własnej godności, a także odbieraniu jej tym, którzy współtworzą współczesny świat. Chociaż należy ona do ważnych, centralnych problemów moralnych współczesności i jest wartością fundamentalną, mówi się o niej zarówno w sensie psychologicznym, socjologicznym, pedagogicznym, etycznym, antropologicznym, metafizycznym, jak i teologicznym. Godność człowieka jest podstawą porządku prawnego, zapisanego w wielu konstytucjach i aktach prawnych. Jest ona nie tylko wartością życzeniową, ale przede wszystkim konieczną, niezbywalną i nietykalną. Człowiek nie może nią dobrowolnie dysponować, rezygnować z niej dla doraźnych korzyści. Brak szacunku dla osoby ludzkiej najbardziej dostrzegany jest w instrumentalnym traktowaniu człowieka, w podporządkowaniu go mechanizmom produkcji, poddaniu procedurom produkcyjnym, co przyczynia się do sprowadzenia człowieka do roli przedmiotu. Godność człowieka jako wartość podstawowa i fundamentalna jest atakowana z wielu stron, należy do wartości najbardziej zagrożonych, jest traktowana jako idea niewygodna, niepotrzebna. Afirmacja godności własnej i innych ludzi, choć często proklamowana, napotyka we współczesnym świecie na ogromne trudności, jest lekceważona, wręcz kwestionowana. Autor publikacji podkreśla, że jest ona wartością absolutną, nienaruszaną, niestopniowalną, zakorzenioną w ontycznej strukturze człowieka. Wynikają z niej postulaty moralnego doskonalenia się oraz powinności afirmowania innych osób w imię ich godności. Tak ważne zagadnienie domaga się solidnego studium, obejmującego jak najszerszy zakres obejmujący to zagadnienie. Janusz Mariański podjął się dlatego ukazania zagadnienia dotyczącego pojęcia godności ludzkiej (osobowej, osobowościowej, osobistej), omówienia roli wychowania do godności w całokształcie procesu wychowania moralnego oraz zagadnienia roli rodziny w procesie kształtowania postaw progodnościowych. Ukazanie w takim kontekście tak ważnej kwestii przyczyni się do nowego spojrzenia na samego człowieka w perspektywie indywidualnej oraz jako na część społeczności.

Dogłębną analizę dotyczącą godności człowieka Autor rozpoczął od jej zdefiniowania. Wyróżnił w niej trzy zasadnicze sfery, które stały się niejako orbitą, po której poruszał się w dalszej części swej pracy. Dostrzegamy więc odróżnienie godności osobowej od osobowościowej i osobistej. Nie są to jednak trzy oddzielne sfery, które nią posiadają do siebie nawzajem żadnego odniesienia. Janusz Mariański, poruszając się w sferze chrześcijańskiego personalizmu, wyraźnie zaznaczył wspólny mianownik owych określeń, jakim jest osoba ludzka. Podejmując swoje rozważania, wskazuje, że godność człowieka jest wartością fundamentalną, podstawą normatywną praw człowieka oraz najogólniejszą wartością i normą ładu społecznego. Każdy człowiek nabywa ją z racji tego, że jest podmiotem, osobą. Wynika z tego, że człowiek rodzi się jako istota rozumna, wolna i obdarzona sumieniem. Przymiotów tych nie może sam się wyzbyć, ani

też nikt nie jest zdolny ich go pozbawić, stąd ta wartość jest niezbywalna i trwa-
ła. Człowiek w swej godności przerasta sobą całą otaczającą go rzeczywistość.

Obok tak pojętej zasady odnoszącej się do godności Autor wyróżnia także
wartość, jaką jest godność osobowościowa i osobista oraz godność zawodo-
wa. Godność osobowościowa wyraża się w koncentracji działań i sprawności
ludzkich oraz przejawia się w różnorodnych doskonałościach, zwłaszcza tych,
które utrwaliły się w działaniach moralnie wartościowych oraz w charakterze
człowieka. Godność osobista, jak dostrzega Autor, odnosi się do odczuć i świa-
domości podmiotowej oraz wiąże się z godnością osoby.

W recenzowanej pracy zostało wyraźnie podkreślone, że rozważania nad
zagadnieniem godności człowieka winny opierać się na normatywnej koncepcji
osoby ludzkiej, która posiada swoje uzasadnienie zarówno naturalne, jak i nad-
przyrodzone. Transcendentny wymiar godności osoby ludzkiej stanowi wartość
najwyższą i legitymizuje inne wartości będące aksjologicznym fundamentem
życia społecznego. Dostrzegając nadprzyrodzony wymiar godności człowieka,
Janusz Mariański wskazuje także na religijną jej podstawę. Skupiając się przede
wszystkim na nauczaniu Czesława Bartnika, ukazuje, że człowiek jako byt oso-
bowy został przez Boga stworzony, odkupiony, ustanowiony królem stworzenia,
którego jest celem i sensem oraz jest wezwany do wiecznej komunii z Bogiem.
Szczególną godność nadaje człowiekowi fakt przeznaczenia go do wspólnoty
z Bogiem, w tajemnicy zbawczej śmierci Jezusa Chrystusa i Jego zmartwych-
wstania. Pełne i ostateczne uprawomocnienie godności ludzkiej wykracza
poza naturalistyczne pojmowanie człowieka. O godności ludzkiej decydują nie
tylko racje czysto ludzkie, ale i wyniesienie istoty ludzkiej przez Boga ponad
wszystkie stworzenia jako stworzonej na obraz i podobieństwo Boże. Według
ujęcia chrześcijańskiego człowiek otrzymuje od Boga swą godność, a wraz z
nią zdolność wznoszenia się ponad wszelki porządek społeczny w dążeniu do
prawdy i dobra, ale jest on uwarunkowany strukturą społeczną, w której żyje,
otrzymanym wychowaniem i środowiskiem społecznym. Godność jest więc
człowiekowi dana i zadana. Poprzez pracę swojego sumienia, zdobywanie
mądrości i działanie w wolności człowiek może rozwijać swoją godność, może
doskonalić swoją osobowość i coraz pełniej stawać się człowiekiem.

We współczesnym świecie istnieje wiele sytuacji, w których godność czło-
wieka jest naruszana, a nawet świadomie kwestionowana. W tym procesie ważną
rolę odgrywają warunki gospodarcze, społeczne i polityczne. Janusz Mariański
wskazuje, że opisywane w nauczaniu społecznym Kościoła katolickiego sytuacje z
życia ekonomicznego, zawodowego, politycznego oraz relacji międzyludzkich, w
których naruszana jest godność ludzka, są przydatne do określenia konkretnych
kształtów i sfer, w których te zjawiska mają miejsce. Nauczanie społeczne Kościo-
ła ocenia z etycznego punktu widzenia wszelkie przejawy degradacji człowieka
i różne systemy niesprawiedliwości w wymiarach społecznych. Jednocześnie

uznaje człowieka, ujmowanego jako osoba w swojej godności przyrodzonej i nadprzyrodzonej, za najwyższą wartość porządku społecznego i moralnego.

Sytuacjom zagrażającym godności osoby ludzkiej sprzyja między innymi subiektywistyczny relatywizm, upowszechniający się w dzisiejszych czasach. Współcześnie fałszowana jest także prawda, a człowiek porusza się w tzw. społeczeństwie płynnym, nie mającym punktów stałych, pozbawionym trwałych odniesień. Autor publikacji wskazuje, że godność człowieka współcześnie jest wartością pożądaną i niepożądaną jednocześnie. Z jednej strony wciąż odwołujemy się do godności, potępiamy sytuacje, w których dochodzi do naruszania podstawowych praw człowieka. Z drugiej strony są tacy, którzy uważają godność za wartość zbędną oraz dążą do usunięcia jej, gdyż powoduje jedynie kontrowersje i spory.

Zdaniem Janusza Mariańskiego przewidywanie przyszłości może wskazać na pewne rekomendacje wychowawcze dotyczące przyszłości. Porządek społeczny nie może utrzymać się bez wartości moralnych, a moralność nie może być zastąpiona pewnymi mechanizmami ekonomicznymi. Przyspieszony proces przemian wartości niesie ze sobą szanse, lecz także i zagrożenia. Największy wpływ na kształtowanie się postaw progodnościowych mają elity społeczeństwa, twórcy opinii publicznej. Ważne jest wychowanie ku wartościom moralnym o charakterze uniwersalnym. Autor dostrzega, że nie jesteśmy jedynie przedmiotem współczesnej transformacji, ale także jej twórcami. Pluralizm czy relatywizm wartości moralnych jest faktem, ale nie normą czy ideałem. Potrzebne są stałe drogowskazy aksjologiczne i normatywne, przede wszystkim wartości o charakterze uniwersalnym, które opierają się relatywizacji. W wychowaniu progodnościowym człowiek otwiera się na prawdę i dobro, stara się być wiernym przyjętym wartościom. Wychowanie moralne, rozważane z socjologicznego punktu widzenia, doprowadza do takiego punktu rozwoju człowieka, w którym jednostka rozstrzyga o wartości moralnej swoich działań, o tym, co słuszne lub niesłuszne, uczciwe lub nieuczciwe, opierając się na powszechnie uznawanych w danej kulturze zasadach, celach czy też ideałach. Wychowanie moralne nie może być tylko przekazywaniem wychowankom systemu przepisów i norm wraz z zachętą do postępowania zgodnie z przekazany kodeksem moralnym. Jest ono przede wszystkim kształtowaniem prawidłowych postaw moralnych młodego pokolenia. Godność osoby ludzkiej jest fundamentem wychowania, dlatego wychowanie moralne nabiera cech wychowania personalistycznego.

Wychowanie progodnościowe odnosi się nie tylko do okresu dzieciństwa i młodości, ale całego życia człowieka. Wymaga ono zarówno oddziaływań zorganizowanych instytucji, jak i wysiłków własnych. Janusz Mariański dostrzega, że podstawowa idea wychowawcza zależy od przyjętej koncepcji człowieka. Wychowanie moralne, rozumiane jako wychowanie do człowieczeństwa opiera się, według niego, na dwóch podstawowych założeniach. Pierwszym z nich jest

uznanie, że człowieka jest powołany do życia w prawdziwej miłości, drugim zaś teza wskazująca, że każdy człowiek urzeczywistnia się przez bezinteresowny dar z samego siebie. We współczesnej edukacji i wychowaniu należy uwzględnić przede wszystkim konieczność budzenia poczucia godności osobowej wychowanka i jej poszanowania. Chodzi o wspomaganie go w rozumieniu, że on sam, jak i każdy inny człowiek jest najwyższą wartością. Wychowanie winno zakładać również element ukazujący, że godność posiada także wymiar normatywny. Należy dlatego wspomagać człowieka w kształtowaniu postaw zobowiązujących do rozwoju moralnego, wyznaczania celów życiowych, odkrywania sposobów ich realizacji oraz wartościowania i osiągnięcia konkretnych efektów. Osiągnięcie powyższych założeń prowadzi bezpośrednio lub pośrednio do osiągnięcia, a przynajmniej do zbliżenia się ku pełni człowieczeństwa. Wychowanie progodnościowe, zwane wychowaniem personalistycznym, prowadzi do formowania integralnie rozumianego człowieka, rozwijania w nim tego, co ludzkie, utrwalania w nim więzi z prawdą i dobrem. Uznanie godności osoby i jej odmienności od otaczającego świata wyznacza kierunek wychowania moralnego człowieka, by umiał być nie tylko z innymi, ale i dla innych. Jest to nie tylko wysiłek wychowawcy oraz instytucji wychowawczych, lecz także aktywność własna wychowanka cieszącego się godnością i pragnącego w maksymalny stopniu wykorzystać możliwości własnej natury.

Autor podkreśla, że rodzina jest pierwszą szkołą człowieczeństwa. Wychowanie w rodzinie do poczucia godności osoby jest procesem, który sprzyja budowaniu prawdziwej osobowości dziecka i młodego człowieka. W rodzinie dokonują się także procesy uspołecznienia, w niej, jako wspólnocie miłości inicjuje się proces poznania, że człowiek czyniąc z siebie dar złożony drugiemu istnieniu nadaje jedynie słuszny kierunek rozwoju, warunkujący wzrost. Właśnie od rodziców dzieci przyjmują różnorodne postawy moralne, niejednokrotnie sprzeczne z wartościami obowiązującymi w ich środowiskach towarzyskich. Rodzina nie działa jednak w izolacji od innych instytucji wychowawczych. Najbardziej korzystne warunki gwarantujące powodzenie wychowania moralnego młodego pokolenia będą wtedy, gdy rodzina i pozostałe instytucje wychowujące będą działać w sposób skoordynowany i niesprzeczny.

We współczesnej edukacji i wychowaniu należy przede wszystkim uwzględnić konieczność budzenia poczucia godności osobowej wychowanka i jej poszanowania. Chodzi o wspomaganie go w rozumieniu, że zarówno on sam, jak i każdy inny człowiek jest najwyższą wartością. Istotne jest także przypomnienie mu, że godność posiada wymiar normatywny. Należy dlatego wspomagać go w kształtowaniu postaw zobowiązujących do podjęcia rozwoju moralnego, wyznaczania celów życiowych, odkrywania sposobów ich realizacji. Zafałszowanie ludzkiej wolności, traktowanie wolności w sposób absolutny i bez żadnych ograniczeń zagraża godności ludzkiej, a nawet prowadzi do różnych form znie-

wolonia osobistego i społecznego. W konsekwencji rozwija się permisywizm i relatywizm moralny, zwłaszcza ten godzący w wartości podstawowe. Wolność należy rozpatrywać w horyzoncie aksjologicznym wyznaczonym przez godność osoby ludzkiej. Urzeczywistnia się ona prawidłowo przez odniesienia do innych wartości i w duchu odpowiedzialności za dobro drugiego człowieka.

Każdy człowiek ma prawo oczekiwać, że społeczeństwo i państwo uszanują i będą respektować jego godność ludzką. Obowiązkiem państwa jest podejmowanie takiej działalności, które stworzy człowiekowi warunki prowadzenia życia odpowiadającego jego godności przyrodzonej i nadprzyrodzonej. Trwałe i niepodważalne wartości stanowią konieczny warunek rozwoju osoby ludzkiej i fundament prawdziwego postępu oraz rozwoju. Janusz Mariański wskazuje, że Kościół katolicki w Polsce, który chce służyć człowiekowi w potrzebie, musi wiedzieć, że tego, czego ludzie od niego oczekują, oczekują nade wszystko na płaszczyźnie moralnej. Kondycja moralna społeczeństw zależy ostatecznie od samych ludzi wywołujących kierunkowe zmiany i kształtujących procesy społeczne. Dlatego, szczególnie we współczesności, godność osoby ludzkiej nie może stać się wartością zapomnianą, lecz ustawicznie podkreślaną. Współcześnie Kościół katolicki poprzez swoje nauczanie chce pełnić funkcję ukierunkowania, konkretnego potwierdzania i pozytywnego pobudzania do potwierdzania niezbywalnej wartości ludzkiej w określonym społeczeństwie.

Czasy ponowoczesne wiążą się z konstruowaniem własnej tożsamości osobowej i społecznej. Taka osobowość nie jest dana raz jeden odgórnie, lecz musi być ustawicznie tworzona. Sekularyzacja nie omija Polski, ale jej skutki nie muszą być tak dotkliwe dla rodziny jak w innych nowoczesnych społeczeństwach. Autor dostrzega, że Kościół katolicki i inne Kościoły chrześcijańskie w Polsce stanowią ważną siłę moralną w społeczeństwie. W każdym systemie społeczno-kulturowym odnajdują one swoje miejsce i pole do działania. Janusz Mariański podkreśla, że Kościół musi prowadzić ustawiczny dialog między przeszłością, teraźniejszością i przyszłością i musi być kompatybilny z nowoczesnością przy zachowaniu swoich istotnych treści. Impulsy modernizacyjne w społeczeństwie mogą mieć różne skutki w sferze dotyczącej godności osoby ludzkiej, nie występuje jednak ściśle określony scenariusz o cechach deterministycznych. Przemiany związane z szeroko rozumianą modernizacją społeczną nie pociągają za sobą w sposób nieuchronny upadku katolickiej moralności, gwarantującej podstawowe prawa człowieka, w tym jego godność. Mogą jednak sprzyjać procesom relatywizującym godność człowieka.

Dogłębna analiza zróżnicowanych poglądów na zagadnienie, jakim jest najbardziej podstawowa wartość człowieka – godność osobowa oparta na różnych koncepcjach osoby ludzkiej, daje możliwość zapoznania się z faktycznym stanem (czym ona jest), oraz konkretnymi jej zagrożeniami. Solidne badania empiryczne odpowiadają na stawiane także w okresie polskiej transformacji

ustrojowej podstawowe pytania: czym faktycznie jest godność człowieka, jakie są współczesne jej zagrożenia, jakie kierunki i środki wychowawcze mogą zabezpieczyć najbardziej podstawowe ludzkie prawa. Ze względu na aktualność podejmowanego zagadnienia i osadzenie go w przestrzeni polskiego społeczeństwa książka Janusza Mariańskiego jest nieocenionym kompendium wiedzy dla znawców problemu, a także dla ludzi poszukujących odpowiedzi na temat moralności, wychowania moralnego w perspektywie modernizującego i globalizującego się świata. Szczególnym zaś źródłem wiedzy dla zajmujących obecnym stanem, prognozowaniem oraz umacnianiem roli Kościoła katolickiego w budowaniu społeczeństwa na fundamencie stałych wartości, wśród których człowiek ze swoją godnością przyrodzoną i nadprzyrodzoną odgrywa pierwszoplanową rolę. Trafnym wydaje się sam tytuł pracy, który skłania do konkretnej odpowiedzi nie tylko na płaszczyźnie słów.